

□ □ □□**Келдібекұлы, Қазыбек би** (1665—1765) — қазақтың мемлекет және қоғам қайраткері, Өз Тәуке хан құрған «Билер кеңесінің» мүшесі, атақты шешен, Орта жүздің төбе биі, «Жеті жарғы» аталатын заңдар кодексінің шығарушылардың бірі.

Шыққан тегі Орта жүздің Аргын тайпасының Қаракесек руынан. Қазыбектің анасы Токмейіл ұтымды да тапқыр сөздерді көп білетін зерек кісі болыпты. Анасы айтқан есті сөздерді кішкентай күнінен жаттап өскен ол ер жете келе өзі де солай сөйлеуге машықтана бастайды. Осы өнерінің арқасында бала биден дана биге айналып, «қара қылды қаз жарған Қаз дауысты Қазыбек би», «алты алаштын ардағы» деген атаққа ие болады. Содан болар Тәуке хан мемлекет тұтастығына жарықшақ түсірмей, халықты бірлікте ұстау үшін үш жүзді өзінен шыққан үш биге билету арқылы басқарғанда, Орта жүзге осы Қазыбек биді тағайындайды. Ол ел басқару ісіне араласып, Қазақ хандығының ішкі сыртқы саясатына елеулі ықпал жасап отырады.

Жоңғар басқыншылығына қарсы халық күресін ұйымдастырушылардың бірі болған

Қазыбек би елдің азаттық алуы жолында аянбай тер төгеді. Абылай сұлтан жонғарлардың қолына түткын болып түсіп қалғанда, оны босатып алуға белсене араласады.

Сондай-ақ ол Ресей, Бұкар, Хиуа мемлекеттері арасындағы ел аралық мәселелерге де араласып, бейбітшілік пен достықты дәріптеуші мәмілегер болған, аразды татуластырып, алысты жақындастырып отырған. «Елдестірмек елшіден, жауластырмақ жаушыдан» деп, ол елшілік қызметті де мінсіз атқарған тұңғыш дипломат. Оның тұңғыш рет он сегіз жасында елшілікке атшы болып барып, басшы болып қайтқаны ел аузында әлі күнге аңыз болып айтылады.

1760 жж. Чин империясы Қазыбекті өз жақтарына тарту мақсатымен оған елші жіберіп, мол сыйлықтар тартады. Бірақ ол Қытайдың қол астына қарауға қарсы болады. Сөйте тұрып, Абылайды Чин империясымен тығыз қарым-қатынас жасауға шақырады.

Үш жүздің ішіндегі шешуі қиын, ең күрделі мәселелердің басы қасында жүріп, хандардың сенімді ақылшысы, халықтың ханға бергісіз биі болған Қазыбек әр кез батыр жинап, ел шаппай, қылыш шауып, оқ атпай ақ ақылымен жол тауып, ел бірлігінің емшісі бола білген. Әбілқайырды өлтіріп, ел бірлігіне сызат түсуіне себепші болған Баракқа: «Сылтауратып сытыла алмайсың, не өліп тынасың, не жөнінмен жөніп кұтыласың, екінші бірі, Барак» деуі, ақыр соңында оны мойындатып: «Уа, би аға! Айттың сен, көңдім көбіне» деуге мәжбүр етуі тек Қазыбектей айбыны ай жасырған текті бидің қолынан ғана келсе керек.

Шокан Уәлиханұлының «XVIII ғасырдың батырлары туралы тарихи аңыздар» деген еңбегінде:

Абылай ханнан үш жүздің батырларының ішінен кімді ерекше құрметтейсіз деп сұрағанда, ол: "Бізге дейінгі ерлерден екі кісіге танқалуга болады. Оның бірі 90 туысын Қалдан Сереннің түтқынынан құтқарған қарақесек Қазыбек те, екіншісі өзінің сондай түтқындағы туысын құтқарған уақ Дербісәлі. Мұның алғашқысы Қалданға өзі барып, сұрап алды. Сонғысы өзінің аулында отырып, жауын қорқытып алды деп жазады. Бұл заманында ақылымен қатарынан озған дана биіне ел басшысының берген нақ та әділ бағасы еді.

□ □ **Әйтеке би Бәйбекұлы** – Кіші жүзден шыққан казактын атакты шешен биі. Казак шежіресінде Жанарыстын бір аталарынан Алшын одан Әлім, Жеті ру тарайды. Әлімнен Түмен, Шомекей, Торткара, одан Ораз, Оразгелді, Жаншүкыр, Караш. Ораз (Меккеге барып кажы атанган, Әмір Темір патшанын бас кенесшісі болган баба). Сол Ораздан Акпан, Токпан. Токпаннан Сейтқұл туган. Сейтқұлдан сегіз ұл болган. Сонын бірі кезінде Самархан шаһарын 40 жылдай билеген атакты Жалантос баһадүр еді. Жалантос батыр және онын ерлігі, ел билеудегі беделі жонінде жазба деректер аз емес.

Сейтқұл әулиенін енді бір баласы Акша. Одан- Шан, Бәйбек, Конысбек, Жоламан, Бекмембет, Бекенші ұрпактары өсіп онген. Бәйбектен Кешубай, Кашкын, Әйтеке туган. Әйтекеден Конысбай, Жылтыр деген екі ұл калган. Бұлардан тараган ұрпактар ұзақ жылдар Самархан, Нұрата тауынын төнірегін мекен өткен.

«Тобыкты Әнет бидей баталы бол, Кіші жүз Әйтекедей аталы бол» деп атакты Сегіз серінін батасында айтылгандай, Әйтеке би аталы тұкымнан. Онын аргы атасы Сейітқұл Жәдікұлы Шығай ханнын серігі болган. Шығай хан Бұкардын Абдолла ханымен одактас болып, Сырдариянын сағасындагы конысын тастап, Самарканнын теріскейіндегі Нұрата тауына кошкенде, сонымен бірге карауындагы елін ертіп, қотарыла кошіп келеді. Осы Сейітқұлдын сегіз баласынын бірі — Әйтеке бидін әкесі Акша да, бірі — кейін Самарканнын билеушісі болган, казак ханы Салкам Жәңгір 600 жауынгермен жонгар қонтайшысы Батырдын 50 мың әскерінін отінде калганда, дер кезде көмекке жетіп, казак қолына айтулы женісті суырып әперетін атакты Жалантос баһадүр. Жалантос

Самарқанға әмір болғаннан кейін ағасы Ақшаны Қоканның ханы етіп сайлатады.

Әйтеке жеті жасынан атасы Ақша ханның тәрбиесінде болған. Ел басқару ісіне, басқа елдерден келген қонақтарды қабылдау, халық арасындағы даудамай, келісім, бітім істеріне қатыстырып отырған.

Екінші жағынан ауыл молдаларына оқытқан. Он жасынан атасы оны Жалантос батырдың балаларымен бірге бұхарадағы медресеге оқуға береді, Ол оқуды үздік тәмамдайды. Араб, парсы, тілдерін үйреніп шығады. «Әйтеке жиырма бес жасында Тортқара еліне би болады. Ал отыз жасында 29 рудан құралған бүкіл Кіші жүздің, яғни, алты ата Өлімнің 4 ата Кетеннің, 12 ата Байұлының, 7 ата Жетірудың тобе биі болып сайланады», содан бұл дүниеден өткенше ел билігінде жүреді.

Бір жағынан Қытай, бір жағынан жонғар, енді бір жағынан қазақ-орыс жерін торлап, шекараға әскерлерін шоғырландырған қиын күндерде Әйтеке би Төле бимен, Қазыбек бимен біріге отырып, елді, жерді қорғауға белсене араласады. Мәртебе мен Құлтобеде күнде жиын кезінде алты алашты аузына қаратқан сол үшеудің біреуі — орақ ауыз, ол тілді Әйтеке би ел басына терістік шығыстан қара бұлт үйіріліп келе жатқан қарсанда бір мақсатта тізе ажыратпай талай жыл бірге күрескен серіктерін тастап, дертті болып, ата жұртына — Нұрата тауына оралады. Ол дерт Алланың жіберген ауруы емес, «Тура би туганына жақпайды» деп, ел тағдырына қатысты мәселеде бет пен беделге қарамай турасын тіліп айтқан бидің сөзін кек тұтқан сұлтандардың қастығы еді.

